

SPECIALIZOVANÉ OBORY ZACHYCUJÍ HISTORII

(pohled na výplatní otisky let 1938 - 1945 z celké na území Československa)

Aktualizovaný úvod:

MNoho let se pod filatelii rozumělo, že zahrnuje sběratelství známek, jejichž sbírky vznikly buď jejich shromažďováním a tříděním podle seznamů či katalogů anebo smýváním či trháním z často o historii vypovídajících celistvostech. KOncem 19. století a zejména ve 20. a 30. letech 20. století se pohled na filatelii změnil. Začala se objevovat krása a jedinečnost celistvostí z dob předznámkových (pozor nikoliv předznámkových, jak se často i v odborné literatuře uvádí, na kterých jsou i razítka, další znaky vyplácení (jako např. výplatní otisky), a celá řada poštovních známek a znaků zaznamenávajících povahu zásilek. začaly se sledovat různé druhy pošt. Ke slovu přišly i nálepky (rekomandační a další). Objevilo se, že existují různé druhy pošty. Začala se studovat historie poštovního provozu a vše, co s ní souviselo a souvisí. Objevily se specializované obory a řada sběratelů začala tyto artefakty sbírat. V 60. a 70. letech se vytvořila i část sběratelů, která specializované obory vyčistila a soustředila se na obory té naší poštovní historie. Některé obory zůstaly bezproзорní (analogické dopisnice, perfiny a jiné). Mezi obory specializované, ale též i poštovní historie patří neodmyslitelně výplatní otisky. Ty se při jejich uznání v poštovním provozu staly konkurencí známky", a to mnohdy v myslích i často renomovaných sběratelů zůstalo. Nejen ke škodě sběratelů výplatních otisků, ale ke škodě celé filatelie v její šíři a hloubce.

Dnes o letech 1938 - 1945 a o výplatních otiscích této doby na území státních celků na území Československa. V té době a na tomto místě vznikla celá řada zajímavých otisků a celistvostí, které jsou součástí nejen poštovní historie, ale i celospolečenské historie národa.

SPECIALIZOVANÉ OBORY ZACHYCUJÍ HISTORII

(pohled na výplatní otisky let 1938 – 1945 z celků na území Československa)

V Úvodníku roku 2015 jsem jako jednu z hlavních událostí, které nám historie připravila, uvedl 70 let od konce strašlivého světového konfliktu s nesmírnými škodami na lidských životech a nevyčíslitelnými škodami. Celistvosti specializovaných oborů s velkou přesností zachytily nejen tento rok ale i léta před vypuknutím války a léta po jejím ukončení. Jsou tak věčnou pamětí událostí války v nejširším hledisku.

Jedním z oborů, které nám události zachytil, je sběratelství výplatních otisků. Ty díky svému pružnému

mechanismu a možnosti rychlých okamžitých mohou zachytit události a změny takřka den pod dni v časové řadě. Na velký počet celistvostí má vliv i charakter zásahů do vzhledu otisků, který nezávisí jen na státní poštovní správě (vzhled denního či výplatního razítka), ale i zejména na rozhodnutí uživatelů (ve skutečnosti vlastníků) výplatních strojů, které mohou promluvit do třetí části otisků – do označení oprávněného uživatele (štočků). I když v totalitních režimech i státní správa si může nařídit „prospěšné změny“. Často hraje svou roli i autocenzura podpořená strachem či lidovou tvořivostí. Či pouhé zpoždění anebo nerespektování nařízení. Kromě těchto změn výplatních otisků objevujících se jako výplatní prostředek na celistvostech můžeme na nich najít i další změny vytvořené úřady či odesilatelé (začernování, přerazítkování textů, ruční poznámky a jiné úpravy). Doprovodné změny jsou i v kontextu s výplatními otisky na celistvostech.

Většině čtenářů je již jasné, o čem je řeč: o celistvostech s výplatními otisky z pohnutých let před koncem války (počínaje rokem 1938) a krátce po konci po roce 1945. Přelomové roky jsou ty nejzajímavějšími změnami, ale i srovnáním celistvostí před a po změnách.

Léta mezi 1926 – 1938 byly relativně v poklidu. Poštovní správa si stanovila podmínky užití výplatních strojů v provozu a ty se plnily. Do užívání výplatních strojů občas promluvil uživatelé tím, že chtěl změny svého označení. Změny se děly z technických důvodů (změny dohlédací pošty), opravy strojů pak z důvodů poruch, technického či morálního zastarání apod. Dobu po roce 1945 popíši později jen krátce, toto období, zejména po vlně znárodnění a vyvlastnění podniků s německým kapitálem či lidským selháním (přijetí německého občanství) hned po válce a totálních změnách po roce 1948 je kapitolou samou pro sebe.

Klid používání výplatních strojů na území Československa byl narušen politickými událostmi v Evropě v roce 1938. Mezníkem mezi klidovým obdobím v životě výplatního otisku na území Československa v letech 1926 – 1938 a velkým počtem zásadních změn ve vzhledu výplatního otisku od roku 1938 do konce války v roce 1945 byla Mnichovská dohoda podepsaná velmocemi dne 29. 9. 1938. Ze všeho nejdřív si přiblížíme formou kroniky nejdůležitější historické události v období 1938 – 1945, na které poměrně rychle navázaly změny v poštovním provozu přenesené i na výplatní otisky.

Základní kronika událostí od září 1938 do března 1939 na území Československa

(ve vztahu k výplatním strojům)

29. 9. 1938

Podepsaná Mnichovská dohoda za účasti Německa, Velké Británie, Francie a Itálie. Na Československu požaduje odstoupení čs. pohraničních území obývaných Němci Německu v době od 1. – 10. 10. 1938 a vyřešení polské a maďarské menšiny v ČSR do 3 měsíců.

30. 9. 1938

Mnichovská dohoda přijata prezidentem E. Benešem a čsl. vládou. ČSR odstoupila Německu Sudetská území a předmostí Petržalka u Bratislavy. Vznik a existence II. republiky.

1. 10. 1938

Polsko začíná zabírat po předchozím ultimátu Těšínsko.

Německo začíná obsazovat odstoupená území (tzv. Ašský výběžek čs. orgány vyklidily již po 20. 9. 1938)

2. 10. 1938

Polská armáda obsazuje Těšínsko.

5. 10. 1938

Abdikace prezidenta E. Beneše

8. 10. 1938

Hlučínsko připojeno k Německému Slezsku.

22. 10. 1938

Odlet E. Beneše do emigrace

25. 10. 1938

Polsko zabírá území na Spiši a Oravě

2. 11. 1938

Vídeňská arbitráž rozhodla o připojení jižního Slovenska a jihu Podkarpatské Rusi k Maďarsku

XI/1938

Přijat zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi. Vzniká stát Česko –Slovensko. Prezidentem zvolen E. Hácha.

22. – 24. 1938

Stanovena definitivní linie záboru Sudetských území

2. 2. 1939

Maďarská armáda vstupuje na Podkarpatskou Rus

14. 3. 1939

Slovenský sněm souhlasí s odtržením Slovenska a s utvořením státního celku pod názvem
Slovenský štát

15. 3. 1939

Německo obsazuje Čechy a Moravu (operace Marzwirbel)

Podkarpatská Rus vyhlašuje nezávislost na ČSR

16. 3. 1939

Maďarské jednotky okupují celou Podkarpatskou Rus

Zřizuje se protektorát Čechy a Morava

Některá poštovně historická data období 1938 – 1939

(ve vztahu k vyplácení výplatními stroji)

18. 10. 1938

Na zabraném území končí oficiální platnost čs. známek

(používají se dosud platné sazby, souběžné používání českých a německých cenin je nepřípustné).

19. 5. 1939

Na území Protektorátu Čechy a Morava vyšel výnos č. 93.369-V/1/38 vztahující se k výplatním otiskům.

1. 9. 1939 Bylo povoleno vyplácet otisky výplatních strojů i balíkové zásilky, cenné krabice a cenná psaní (pro vnitřní i mezinárodní styk).

19. 9. 1939

Nařízeno změnit výplatní razítka otisků z názvu ČESKOSLOVENSKO na BÖHMEN UND MÄHREN/ČECHY A MORAVA. Ke tvaru výplatního razítka se úřední výnosy nevyslovují.

5. 12. 1939

Nařízeno používat dvojjazyčná denní razítka otisku (např. PRAG 1/PRAHA 1) po celém území Protektorátu.

Poznámky:

Protektorátní výnosy týkající se aplikace německého jazyka na místě určeného pro oprávněné označení uživatele ve výplatním otisku či dvojjazyčnosti ve sledovaném období nevyšly. Vše bylo ponecháno na rozhodnutí uživatelů strojů. Na rozdíl od důsledné dvojjazyčnosti a preferování německého jazyka před českým jazykem v denních a výplatních razítcích.

Zajímavosti/ details lze najít dále v článku L. Cibulky, Výplatní stroje Francotyp a jeho otisky (Český filatelista č. 3/1940, strana 36-37) a v příspěvcích L. Novotného v Národním sběrateli (ročníky 1940, 1941).

Během existence nově vzniklých státních celků z bývalého Československa došlo k dalším různým nařízením na základě výnosů (nap. používání modrých otisků v Protektorátu, vyplácení obchodních tiskopisů, osvobozené zásilky od poštovního, smíšené frankatury, možnost vyplácení výplatními stroji pomocí poštovního paušálu – „P“, použití výplatních strojů pro jiné účely –placení výplatného u poštovních spořitelen , zavádění dvojkruhových denních razítek, atypické názvy v denním razítku apod.).

Na území Podkarpatské Rusi a odstoupených území Slovenska Maďarsku resp. Polsku, začaly předpisy platit ihned. Pokud se vyskytly výplatní stroje na tomto území (např. ve městech Mukačevo, Chust aj.), pak se aplikovaly tvary a nápisy v těchto razítcích podle poštovní správy, která orgány pošty řídila.

V dalším odkazuji zájemce na zdroje nařízení či na archivní fondy v příslušných archívech, či na veřejné věstníky.

SONDA DO REALIZOVANÝCH ZMĚN

Změny, jak již jsem naznačil, probíhaly jednak na oficiální úrovni kompetentních úřadů na všech, zejména centrální úrovni (hlavně změna státnosti a názvu poštovních úřadů - na Slovensku poštovní záležitosti spadaly pod ministerstvo dopravy a veřejných prací, rezort poštový), jednak na úrovni uživatelské. Dalším původcem změn bylo fyzické a morální zastarání strojů či změny štočků či uvedení, případně zavedení nových strojů do provozu, které prováděly po dohodě s uživatelem (generální zástupci strojů Francotyp v Protektorátu Čechy a Morava byl B. Jarolímek a na Slovensku byl Miloš Krupec z Bratislavy, na Podkarpatské Rusi Kálmán Molnár z Budapešti?).

Změny dokladované na výplatních otiscích eventuálně uvádím v ilustrační příloze, kterou jsem rozdělil do sedmi částí z důvodu snazší orientace a přehlednosti. Je dobré si všimnout jazykového aspektu denního razítka.

1/ Období 1926 – 1938/Československo. – tzv. klidové období – útvar politicky a státoprávně stabilizován, nedocházelo k dramatickým a razantním změnám. Jazykové zvyklosti ustáleny,

2/ Roky 1938 - 39 Doporučuji si ilustrační mapy prohlédnout v dostupné literatuře, (např. Česko Ottův historický atlas autorů Eva Semotanová a kolektiv, Praha 2007, zejména strana 331). Nepublikujeme z důvodů autorských práv. Zdrojem může být i cz.wikipedia.org.

3/ Období 1938 – 1945/Deutsche Reichspost – výplatní stroje na odstoupeném území. Zajímavé je razítko Mannesmannových železáren z Chomutova - vysekané české názvy pošty v denním razítku a výplatního razítka. Ale zejména při zachování tvaru výplatního razítka – motýlka. Aplikovaly se přivezené říšské výplatní stroje (poznatelné podle gotických číslic ve výplatní m razítku) či nasazení nového vzoru výplatního razítka při zachování jednokruhového denního razítka, s vysekáním českého názvu pošty. Další změnou je dovezení stroje s dvoukruhovým denním razítkem s můstky z Německa, typickým pro Německo těchto let. Na místě označení oprávněného uživatele zmizely české názvy, objevily se jen německé – nastala rychlá germanizace. Z otisků této doby vidíme i posunutí německého názvu pošty do horní části kruhového denního razítka. Toto období popisuje ve svém Katalogu „Sudet“ 1938 – 1945 dr. Miroslav Bouška a ing. Luděk Janů za spolupráce ing. Vladimíra Feldmanna, Praha 1994. Zde najdete i další zajímavosti ze sbírek autorů,

4/ Období 1939 – 1945/Slovensko – na první reprodukované celistvosti je vidět výplatní otisk zaniklého Československa použitý v Žilině s datem 8. 5. 1939 v nezměněné podobě. Krátce po vzniku Slovenska těchto případů bylo několik. Seznam uvádí několik zdrojů: www.infofila.cz, publikace ing. Ján Marenčík, Slovensko 1939 – 1945, Katalóg odtlačkov výplatných strojov, Košice 2008, strana 5-6) Tento autor ve stejné publikaci reprodukuje i slovenské otisky nového vzoru platné pro Slovensko, seznam slovenských otisků uvádí i dr. Miroslav Bouška ve své publikaci Katalog výplatních otisků Protektorátu Čechy a Morava 1939 – 1945, Praha 1997, I. díl, strany 255 – 283).

V této příloze reprodukuji několik celistvostí z mé sbírky. Čtenář si jistě všimne u jedné z nich znaky německé cenzury.

5/ Období 1939 – 1945/Podkarpatská Rus pod Maďarskem – na tomto území a pravděpodobně i na území slovenském odstoupeném Maďarsku se do výplatních strojů aplikovala maďarská denní a výplatní razítka. Tento fakt ilustruji na příkladu uživatele LAT – pro srovnání :československá varianta (ze sbírky) a maďarská varianta, kterou uvádí nově vydaný katalog autorů Péter Gidófalvy a Andor Hodobay, Gépi bérmentesítés Magyarországon I. Francotyp bélyegzések 1928 – 1987, Budapešť 2014).

6/ Období 1939 – 1945/Protektorát Čechy a Morava – uvedené výplatní otisky ukazují na postupnou germanizaci československého výplatního otisku jednak na základě nařízení (viz shora) protektorátních úřadů, jednak na základě rozhodnutí oprávněného uživatele výplatního stroje.

Přehled se dotýká několika kategorií:

a/ výplatní otisk s československým vzorem - rok 1939, došlo k převisu i za datum 19. 9. 1939, pokud se týká změny v nápisu státu,

b/ výplatní otisk s protektorátním vzorem,

c/ Výplatní otisk s nařízenou dvojjazyčností v denním razítku (německý/český název pošty). Ukázky ukazují i přístup uživatelů k jazyku označení oprávněného uživatele (český text, někdy až provokativní-viz Jos. R. Vilímek, neutrální text – jméno, logo, adresa, německý text – viz Der Neue Tag, dvojjazyčný text - Českomoravský svaz pro chmel, sklad a pivo). Vysvětlení prosáklo na veřejnost– dvojjazyčnost musely aplikovat státní útvary, organizace a instituce, ryze německé firmy se přiklonily k německé mutaci, české zatím zůstaly u svého jazyka, ale i to se měnilo...). tato informace se zdá být logická. Další ukázky se dotýkají zvláštnosti u stroje Úřadovny pro sčítování bodů v Praze a modrých výplatních otisků pro vydavatelství (to prvorepubliková poštovní správa neschválila – existují z této doby jen eseje). Další celistvosti ukazují:

- pokračující germanizace otisků - zejména v Brně a Olomouci – prosazen jen německý název pošty v denním razítku BRÜNN a OLMÜTZ, zejména koncem existence Protektorátu v letech 1944 a 1945 .Tento trend byl jen na Moravě v místech s velkou německou menšinou, jednalo se pravděpodobně o místní nařízení či iniciativu. V této souvislosti je zajímavé denní razítko z Lažánek na jedné z celistvostí!

- zajímavost na srovnání dvou otisků u dvou uživatelů, kde pokračuje germanizace. U Hellady

jen u denního a výplatního razítka, u Českého rozhlasu je germanizace ostřejší, i když stále

zůstává dvojjazyčná,

- chybotisku v datu otisku, u jednoho se vývoj přehoupl do roku 1950, u druhého předběhl

domu a skončil v roce 1938. Toto je spíše ilustrace pro odlehčení...

7/ období 1945 – další rok/obnovené Československo – dalších několik celistvostí dokladuje vývoj po osvobození a obnovení Československa, hlavně rok 1945, ale i další. Vidíme znárodnění československého otisku, vše vrací k normálu ve všech obnovených částech, s výjimkou Podkarpatské Rusi. Vidíme otisky s vysekaným německým názvem Protektorátu, na další celistvosti obnovený otisk v čsl. verzi, ale strojové razítko bylo vysekáno –německý název zmizel, další celistvosti mají vysekaný německý název pošty bez následného posunutí českého názvu do horní části razítka. Stopy vysekání vidíme i v názvu uživatele (vysekané německé názvy). Slovenské otisky se vrátily k normálu ve výplatním razítku.

Do této doby se promítly i změny týkající se vzhledu výplatního a později i denního razítka. Poštovní správa osvobozeného Československa se rozhodla místo motýlka umístit do výplatního razítka pseudoznak či zoubkovaný obdélník od roku 1946 a později či dokonce vzápětí i dvoukruhové denní razítko. Změnám nebyl konec. I když do odstoupených území pronikly i stroje nové soustavy Postalia společně s novými stroji Francotyp (nové číslice zejména gotické ve výplatním razítku) již během války, v tomto poválečném období poštovní správa zavedla i na přepážky výplatní stroje v roce 1946 a povolila zahájit s výplatními stroji švýcarské provenience Hasler. Skutečně doba plná změn.

Některé otisky zachovaly protektorátní vzhled pravděpodobně z důvodů nedostatečných kapacit techniků firmy B. Jarolímek (změn bylo hodně). Některý uživatel toto nechal jen tak (pravděpodobně se souhlasem poštovní správy), někteří vtiskovali na celistvosti neplatnost německých názvů či upozornění, že vyčerpávají zásoby obálek s německými názvy Mění se i názvy na obálkách z "České" na „Československé“. Nastává jazyková, ale i právní a státoprávní obnova. Zajímavostí bylo hodně a celistvosti z této doby po válce jsou víc než pestré.

Dochází i ke změnám vzhledu výplatních strojů z jiných důvodů než jazykových či státoprávních, jsou jimi, jak jsem již uvedl technické. Park výplatních otisků se obohatil novými stroji (dovezenými z Německa na obsazená území atd.). Toto však nebylo účelem tohoto příspěvku. Tyto záznamy najdeme v různých publikacích a katalozích, které vyšly u nás, na Slovensku, v Německu. Na ně laskavě čtenáře odkazuji.

Na závěr jednu definici, která postihuje to hlavní, co bylo v příspěvku řečeno. Referenci lze najít v publikaci Československá filatelie, Praha 1988, anebo přesnější a výstižnější v mé publikaci Výplatní otisky, která vyšla v Praze v roce 1991 vlastním nákladem, kde tuto definici otiskuji (zájemcům jsem ochoten zbylé výtisky zaslat zdarma na udanou adresu jen proti zaplacení porta, adresa pro objednávky a zaslání porta Tato e-mailová adresa je chráněna před spamboty. Pro její zobrazení musíte mít povolen Javascript., Ivan Leiš, Václavická 2385, 193 00 Praha 9 – Horní Počernice, na těchto adresách uvítám i vaše názory, doplňky, postřehy, za které předem děkuji). Tam se praví:

„Znárodněný výplatní otisk

Výplatní otisk ze stroje upraveného zásahem do jeho některých částí tak, aby vzhled otisku odpovídal zmíněným

historickým, společenským apod. poměrům a okolnostem. Zásahy mohou postihnout všechny jeho hlavní tři části: výplatní otisky (odstranění názvu státu), denní razítko (odstranění nežádoucího názvu pošty v některém jazyce), označení oprávněného uživatele (odstranění nevhodné či nepřípustné textové části). Na území Československa došlo ke znárodňování v roce 1938, dle v průběhu let 1938 – 1945 (odstraňování českých textů), dále v roce 1945 (odstraňování německých textů). „

A o tom zejména v tomto článku v souvislosti s připomínkou 70. výročí ukončení II. světové války šlo.

Zdroje:

a/ vlastní sbírka

b/ vlastní autorské publikace

c/ publikace ostatních autorů (uvedeny v textu článku a vztahující se i na další skutečnosti uvedené v článku).

Přidáno: 4. 2. 2015

Autor: Ivan Leiš

Poznámka: Tato studie byla psána pro portál www.kf0015.cz, kde v roce i s obrázky byla zavěšena.